

*В.П. Рекрут,
к. і. н.
м. Вінниця*

ТОМАШПІЛЬСЬКА РАЙСПОЖИВСПІЛКА **Історія становлення і розвитку**

Багатогранна історія розвитку кооперативного руху на теренах України в ХХ столітті підтверджує, що споживча кооперація стала невід'ємною частиною суспільства, відчутно поліпшувала економічний стан членів товариств, створила потужний сектор власної економіки та брала активну участь у громадському житті українського народу.

Не полишає надії, що споживча кооперація сучасної України з часом займе гідне місце в розвитку економіки країни та зможе на багатому історичному досвіді відродити найкращі традиції кооперативних організацій щодо забезпечення потреб членів товариств і відчутно впливатиме на поліпшення добробуту, особливо сільського населення краю. Така впевненість базується на переконанні, що найкоротший шлях до майбутнього лежить через знання історичного минулого. Тому ця істина й вимагає звернутися до здобутків наших пращурів, вибрати з цих звершень найкраще і, користуючись набутим досвідом, уникати помилок наших попередників. Тут пізнавальними можуть стати основні віхи зародження, становлення і розвитку споживчої кооперації на теренах Томашпільщини.

Утворена в 1795 р. Подільська губернія, в територіальних межах якої знаходився сучасний Томашпільський р-н, не відзначалась особливими умовами для розвитку кооперативного руху. Віддаленість від основних центрів кооперації (Москва, Санкт-Петербург, Київ, Харків, Львів), переважна заселеність сільським населенням, з-поміж якого лише 10 % були освічені, що обумовлювало сприйняття кооперативної ідеї без особливого ентузіазму. Поява в губернії споживчого товариства “Вигода” в Балті (нині Одеська обл.) у 1869 р., про яке повідомляв М. Баллін у своїй “Первой памятной книжке русских потребительских обществ”, не відрізнялась від участі першого на

території Наддніпрянської України “Харковского потребительного общества” (1866 р.). Балтські кооператори допустили подібні помилки і швидко згорнули свою діяльність. Як зазначав український історик П. Височанський, “*під стук аукціонного молотка*” товариство у 1871 р. припинило своє існування, не залишивши після себе послідовників та кооперативного досвіду.

У 1870-1897 рр. в губернії відбувались поодинокі спроби ентузіастів утворити споживчі кооперативи, але вони зустрічали опір влади, що гальмувало масове поширення кооперативних товариств. Як справедливо відзначав відомий дослідник історії кооперації П. Пожарський, “*не тільки Україна, а і вся Росія в другій половині сімдесятих, а також на протязі вісімдесятих років уявляли з себе, в кооперативному відношенні, майже повну пустелю*”.

З ухваленням Нормального (зразкового) статуту споживчих товариств (1897 р.) на теренах сучасної Вінниччини у 1897-1905 рр. ідея об’єднання споживачів знайшла підтримку в середовищі прогресивної інтелігенції. Першим справжнім споживчим товариством на Поділлі стало Гайсинське (міське), яке було засноване громадянами міста й отримало 13 травня 1897 р. реєстрацію та дозвіл на відкриття діяльності. Наступними стали Степанівське (при цукр. заводі) – 21.05. 1898 р., Ямпільське (містечкове) – 13.12. 1898 р., Соколівське (при цукр. заводі) – 1899 р., Жмеринське (при залізниці) – 23.05. 1899 р., Брацлавське (міське) – 12.11. 1899 р., Бершадське (містечкове) – 21.01.1900 р., Немирівське (містеч.) – 12.01. 1901 р., Теплицьке (містеч.) – 23.03. 1901р., Вінницьке 1-е (міське) – 20.04. 1901 року. В шерезі названих вище значилося зародилося **Томашпільське (містечкове) товариство, яке отримало реєстрацію та дозвіл на діяльність 20.03. 1901 р.** Ці та інші товариства засновувалися ентузіастами з числа місцевої інтелігенції та адміністрацій підприємств, які за економічними статками були небідними громадянами. Ймовірно, успішна діяльність товариств на теренах європейських країн та свавілля приватних торговельників змусило громадян організувати товариства взаємодопомоги й дотримувались вимог зразкового статуту.

Отже, аналіз архівних документів та матеріалів надає підстави вважати, що першим споживчим товариством на території сучасного Томашпільського р-ну стало **Томашпільське селищне СТ**, яке розпочало свою діяльність **2 квітня 1901 р.** (20 березня за ст. стилем) і налічує вже понад 125 років історичного досвіду.

Необхідно визнати, що на Поділлі в 1897-1905 рр. серед широких верств населення стрімкого поширення кооперативних організацій не відбулося. Цей період в діяльності товариств пройшов під знаком накопичення капіталів, отримання найбільшого зиску від комерційної діяльності на користь елітних членів товариств, які були широко представлені в членстві та керівництві кооперативних установ. Але вони несли кооперативну ідею, як зазначав П. Височанський, *«прочистили дорогу до самодіяльності мас, виявили суспільні інтереси та протиріччя і засоби до захисту їх»*.

Відчутні зрушення в розвитку кооперативного руху на Томашпільщині відбулися після революційних заворушень 1905-1907 років. За 3 роки виникли наступні товариства: Вапнярське (залізничне) – 01.03. 1907 р., Косянівське – 18.08. 1908 р., Антонівське – 19.03. 1909 р., Колоденське – 09. 06. 1909 р., Стінянське – 23.01. 1910 р., Мало-Русавське – 18.02. 1910 р., Гнатківське – 18.02. 1910 р. Однак, майже всі товариства мали збитки й ледь-ледь жевріли. Основною причиною негараздів була незначна кількість пайовиків та недостатній розмір обігового капіталу, що стримувало закупівлю товарів гуртовими партіями. Тому більшість товариств користувалися послугами приватних посередників і не мали можливості отримувати відповідні доходи. Крім того, на той час існувала практика відпускати для членів СТ товари у борг, що також згубно впливало на результати діяльності. Так, Антонівське СТ станом на лютий 1910 р. мало лише 60 пайовиків з основним капіталом 632 крб., з якого майже 25 % знаходилося в боргових зобов'язаннях перед приватними постачальниками й у вигляді товарного кредиту членам товариства. Тому за неповний рік своєї діяльності товариство отримало 52 крб. прямих збитків і, власне, й не мало змоги відчутно задовольняти потреби пайовиків.

Новим поштовхом для соціально-економічного розвитку споживчої кооперації Томашпільщини став початок Першої світової війни (1914 р.). Населення зрозуміло, що в умовах війни, коли в приватних торговельних закладах стрімко зросли ціни, інфляція набула масового характеру та різко погіршилося забезпечення товарами промислової товарної групи, найкращий вихід був у самоорганізації, тобто у створенні споживчих кооперативів, які власними зусиллями вирішували б існуючі проблеми. Так, у 1914-1917 рр. в Ямпільському повіті, до складу якого входила переважна більшість населених пунктів нинішнього Томашпільського р-ну, утворилася значна кількість товариств, яких до кінця 1917 р. налічувалося 143 одиниці.

Загалом, на початок 1917 р. мережа споживчих товариств охопила майже всі населені пункти Подільської губернії. Прикметним стало те, що селяни дружно вносили вступні і пайові внески й, найголовніше, що паї сплачувалися повністю, про таке раніше не можна було і мріяти. Водночас, товари не відпускались у борг, а виключно за готівку, пайовики проявляли живий інтерес до діяльності своїх товариств, брали активну участь в організаційно-кооперативній роботі і прискіпливо спостерігали за роботою правлінь. По суті, війна зробила ту роботу, яку протягом багатьох років не змогли зрушити ані агітаційні заходи, ані інструкторський апарат земських та кооперативних установ. Як наслідок, у цей час значно виросла кооперативна свідомість переважної більшості населення, а споживчі товариства у переважній більшості стали дотримуватися кооперативних принципів у своїй діяльності. Значно змінилося ставлення влади щодо ролі і місця споживчої кооперації у житті краю. Запровадження постійно діючих кооперативних нарад (згідно прийнятого у 1914 р. регламенту) у деякій мірі заповнили відсутність губернського центру споживчої кооперації.

Із введенням в дію нового Всеросійського кооперативного закону від 20 березня 1917 р. розпочався інтенсивний процес утворення кооперативних спілок. Більшість з них пройшли перереєстрацію з діючої до цього форми “Товариств гуртових закупівель”, яких в губернії налічувалося 14 одиниць.

Разом з тим, утворювалися нові спілки за умовами нового законодавства. Так, у грудні 1917 р. установчі збори провела Томашпільська спілка споживчих товариств, яка після реєстрації в окружному суді, в березні 1918 р. розпочала свою господарсько-фінансову діяльність. Окремо діяла й Ямпільська споживспілка. Принагідно зазначимо, що вона розвивалася не належним чином і ледь жевріла та виживала лише за рахунок авансів членських організацій на закупівлю товарів, позик та ощадних внесків населення. Так, об'єднуючи значну кількість кооперативів (153), у тому числі 1 кредитний, при наявності 69,9 тис. крб. пайового капіталу, ямпільчани користувалися вкладками фізичних осіб – 70 тис. крб., значними позиками – 200 тис. крб. та залучали аванси товариств на придбання товарів – 255 тис. крб. Тамтешні кооператори недостатньо співпрацювали з національними кооперативними центрами (“Дніпросоюзом”, “Централом”, “Українбанком”), за рахунок чужих коштів займалися звичайними посередницькими операціями і, ймовірно, виживали лише з того, що заробляли на цінній різниці від прикордонної торгівлі з Бессарабією. Не важко визначити, що з поверненням позик і вкладів та припиненням авансових платежів, спілку чекало банкрутство.

Слід зазначити, що діяльність споживчої кооперації Томашпільщини в роки Української революції (1917-1921 рр.) з об'єктивних причин в архівних документах та матеріалах майже не відображена. Однак шляхом опиту ветеранів кооперативного руху вдалося встановити окремі деталі про заходи тогочасних кооператорів, які в складних умовах зуміли організувати обслуговування членів товариств. Так, в центрі Томашполя в 1917 р. існувала кооперативна крамниця під назвою “Зоря”. Торгував там продавець за прізвищем Амброжак. Промислові товари доставлялися з Польщі і продавалися лише членам товариства.

Досить успішно розвивалися споживче товариство у Вапнярці. Завдяки діяльності кооператорів-ентузіастів Ю. Степанкова, П. Локика та Г. Риснарчука у 1918 р. вдалося налагодити забезпечення членів товариств дефіцитним

сільськогосподарським реманентом та товарами повсякденного попиту, які вони отримували з Одеси.

Водночас, в с. Горишківці в 1917-1918 рр. існував псевдокооператив із 5-и так званих “кабанників”. Під кооперативною вивіскою комерсанти скуповували у населення свиней, розробляли та реалізовували продукцію в різних містах України, при цьому ніякої організаційно-кооперативної роботи не проводили.

У 1917-1918 рр. кооператорам с. Стіни вдалося подолати монополію єврейських крамарів, які домовившись між собою, торгували переважно горілкою і товарами повсякденного попиту за надто високими цінами. Споживче товариство під керівництвом Д. Свирблянського та К. Павлюка, влаштувавши свої філії (розподільники) в різних місцях села, зуміло значно знизити ціни на сіль, гас, мило, сірники і т. ін, що позитивно вплинуло на забезпечення членів товариств та, в певній мірі, зменшило вживання алкогольних напоїв серед місцевого населення.

Загалом, у добу Української революції кооперативні установи й організації Томашпільщини працювали в умовах постійних воєнних дій, розмежованості території краю лініями фронтів, постійних утисків з боку різних ворожих режимів влади, що, як правило, призводило до пограбувань і погромів, арештів та розстрілу окремих працівників. Разом з тим, подільські кооператори брали активну участь у налагодженні постачальницьких операцій щодо забезпечення Української армії продовольчими і матеріальними ресурсами та, в певній мірі, задоволенні потреб сільського населення товарами повсякденного попиту, сільськогосподарською технікою, реманентом тощо.

Встановлення більшовицької влади на Поділлі в кінці 1920 р. стало початком руйнації всіх здобутків за більш ніж двадцятирічний період розвитку подільської кооперації, заснованій на теоретичних засадах і практичному досвіді світової кооперативної спільноти. Як наслідок, протягом наступних років радянська влада збудувала архетип кооперації у вигляді споживчої комуни, зруйнувала понад півстолітні напрацювання української кооперативної

спільноти, позбавивши зацікавленості членів в економічній участі, а кооперативні товариства – справжньої демократії, перетворивши їх у технічний додаток до органів влади під безпосереднім керівництвом партії.

Вже у червні 1920 р. в м. Вінниці партійно-радянські органи негайно взялися за реорганізацію кооперації. Декрети Раднаркому від 16 березня 1919 р. “Про споживчі комуни” та від 27 січня 1920 р. про злиття всіх видів кооперації вимагали негайно об’єднати кредитні, сільськогосподарські і виробничі (кустарні) кооперативні установи й організації в єдині споживчі товариства (ЄСТ, СЄСТ) за місцем проживання членів кооперативів та створити єдиний керівний кооперативний центр, через який можна було б здійснювати господарські стосунки з владою та забезпечити ідеологічну роботу серед кооператорів губернії. Більшовикам особливо дошкуляла відсутність організованих структур і відповідного апарату для забезпечення населення харчовими продуктами й товари першої необхідності, котрі розподілялися губпродкомітетом та повітовими відділення цієї структури на місцях. Тому наказом Губкооператвідділу 13 липня 1920 р. на базі Вінницької спілки споживчих товариств була створена Подільська губернська спілка з технічними відділеннями у **Вапнярці** і Проскурові. Перші операції, проведені за допомогою відділень губспілки показали, що необхідно створити потужний виконавчий апарат в центрі та мати оперативний зв’язок з районними споживчими спілками, які на той час ще подекуди діяли на базі колишніх кооперативних об’єднань. Тому 08.08. 1920 р. відбувся Перший кооперативний з’їзд представників споживчих спілок, який ухвалив рішення поповнити склад правління губспілки трьома представниками від райспоживспілок і сформував вищий орган управління в такому складі: голова – С. Семко, його заступник – А. Ковальчук, члени правління – С. Христич, С. Сидоренко, Б. Пузнянський, О. Горін, Б. Кричевський, А. Черкаський, Б. Брояківський.

Новим поштовхом для продовження радянизації кооперативних установ стала кооперативна нарада, яка відбулася у Вінниці 25.11. 1920 р. за участі представника Вукоопспілки Д. Коліуха та керівництва кооперативних установ

Вінниці і кооперативного відділу продовольчого комітету губернії. На нараді кооператори остаточно узгодили всі питання щодо злиття окремих спілок під керівництвом губспілки, зокрема було рекомендовано кооперації створювати свої економічні центри в тих місцях, де розвинуте виробництво місцевої продукції та добре налагоджені шляхи сполучення.

На реалізацію цієї програми було витрачено декілька місяців і лише навесні 1921 р. вдалося організувати на території губернії регулярне забезпечення громадян нормованими товарними ресурсами. За рекомендацією керівних органів губспілка відкрила 13 власних райфілій: Вінницьку, Хмільницьку, ДЕРЕЖНЯНСЬКУ, ПРОСКУРІВСЬКУ, КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКУ, НОВО-УШИЦЬКУ, МОГИЛІВСЬКУ, **ТОМАШПІЛЬСЬКУ**, ЖМЕРИНСЬКУ, НЕМИРІВСЬКУ, ТУЛЬЧИНСЬКУ, ГАЙСИНСЬКУ та БЕРШАДСЬКУ. В свою чергу, філії обслуговували 40 єдиних споживчих товариств (міських і містечкових), 245 сільських ЄСТ, котрі мали 1772 своїх філій.

Таким чином, за короткий період після встановлення радянської влади на Поділлі кооперативний апарат став виконувати підсобні функції радянських продорганів і фактично перетворився в додаток до економічних Наркоматів держави. Система споживчої кооперації була включена до державної структури щодо для забезпечення населення продуктами харчування й товарами першої необхідності, повністю втратила власну ініціативу, утримувалася за рахунок держбюджету (згідно кошторисів), працювала на відпущених держбанком кредитах під прискіпливим контролем робітничо-селянської інспекції (РСІ).

Згубні наслідки від руйнації кооперації визнала навіть Вукоопспілка, констатуючи, що “кооперація була зведена до ступеня розподільників продорганів, її самостійна діяльність в галузі заготівель звелася нанівець, а слабка господарська діяльність завдяки недостатньої кількості продуктів... не мала під собою економічного фундаменту”.

Безуспішність політики продрозкладки й пасивної ролі кооперації в економічній політиці держави зрозуміло й вище керівництво ВКП(б). Тому проголошений весною 1921 р. НЕП повинен була змінити катастрофічний стан з

продовольчим забезпеченням населення, а прийнятий 7 квітня декрет Раднаркому “Про споживчу кооперацію” вніс докорінні зміни в правове й організаційне положення споживчої кооперації.

У свою чергу, дублюючи постанову ВУЦВК, Подільський губвиконком 23 жовтня 1922 р. видав наказ про ліквідацію губспоживспілки та утворив замість 13 райфілій 5 райспоживспілок: Бершадську, **Вапнярську**, Вінницьку, Кам'янець-Подільську та Проскурівську. Зокрема, Вапнярська спілка створювалася за рахунок злиття Томашпільської та Тульчинської райфілій. Як сповіщав часопис “Правобережний кооператор”, восени 1922 р. у Вапнярці вже були підготовлені орендовані склади (бувшої Капустянської цукроварні) та приміщення для контори. 15 листопада відбулися установчі збори, які об'єднали 113 споживчих товариств, та обрали 5-х членів правління, зокрема, тов. Горіна, Красія, Вайнштейна, Тупікова та Донця. Спілка обслуговувала населення Тульчинського, Томашпільського та частини Ольгопільського районів. Пайовий внесок членів товариств у більшості товариств складав від 10-20 фунтів жита, а вступний – 2 фунти збіжжя (1 фунт дорівнює 400 грамів). Райспоживспілка встановила торговельні зв'язки з Одеською філією ВУКСу, Центроспілкою, шкіряним заводом та іншими товаровиробниками. У плані кооператорів стояло відкриття власної ковбасної фабрики та плодосушарні. Крім того, спілка взяла в оренду декілька млинів, переважно товарного типу.

Однак, всі ці заходи не зміцнили фінансову спроможність товариств та їх спілок. В основі цього фінансової кволості лежали: примусове районування і незначні надходження від членських організацій, що у підсумку призвело до відсутності власних обігових коштів; величезна заборгованість товариств за отриманий товар; високі ставки банківських кредитів та надзвичайно низькі темпи товарного обігу; нагромадження значного управлінського апарату тощо. Згубно вплинули на економічний стан спілок спроби орендувати виробничі підприємства, зокрема, цукрові заводи, млини і т. п.

Слід зазначити, що протягом 20-30-х років ХХ ст. радянська влада проводила низку адміністративно-територіальних реформ. Так, у січні 1923 р.,

Рада Народних Комісарів ліквідувала в межах українських губерній повіті і волості та замінила їх на округи як головні адміністративні одиниці, до складу яких входили певні райони з визначеним переліком селищ і сіл. На території Поділля організовувалися 6 округів. До складу 13 адміністративних одиниць Тульчинського округу увійшов Томашпільський р-н.

Згідно встановлених у 1924 р. територіальних меж існуючі Бершадська та Вапнярська райспоживспілки були приєднані до Гайсинської спілки “Самодіяльність”. Однак, у кінці 1924 р. Гайсинський округ був ліквідований, а на його місце утворений Тульчинський. Зрозуміло, що окружні центри не могли існувати без власної кооперативної структури, тому у 1925 р. розпочалася нова хвиля організаційних заходів щодо відновлення практично збанкрутілих раніше існуючих споживспілок. На цей раз місцеве керівництво вдалося до утворення таких же спілок, тільки під іншими назвами. Так, колишня Вінницька райспоживспілка 16 лютого 1925 р. на з’їзді представників споживчих товариств відновила свою діяльність вже під назвою “Верхнє-Бузька спілка споживчих товариств”. Колишня Проскурівська спілка постала на зібранні представників кооперативних установ 25-26 січня 1925 р., які вирішили назвати нове об’єднання “Західно-Подільська спілка споживчих товариств”.

Водночас, керівництво Тульчинської райспоживспілки, налякане долею вищезгаданих споживчих спілок, у другій половині 1924 р. змушене було значно активізувати організаційно-кооперативну та господарську діяльність. Тамтешні кооператори успішно провели кампанію залучення населення до товариств на умовах вільного членства, переглянули оренду примітивних сільських млинів, відмовившись від них, залишили в експлуатації лише Сокілецький вальцевий, розгорнули з державними та комерційними структурами заготівельно-збутові операції, які забезпечили отримання 50 тис. крб. чистого доходу. Власне, здобутки від заготівель дозволили спілці покрити всі збитки від торговельно-промислової діяльності та забезпечили перспективу розвитку. Оцінюючи досягнення тульчинських кооператорів, не викликає сумніву, що ці досягнення були набуті завдяки досвіду М. Горіна (голови

правління), І. Рижія, С. Христича (членів правління) та інших досвідчених кооператорів.

Таким чином, вже до кінця 1925 р. реорганізація середньої ланки споживчої кооперації Поділля завершилася у відповідності до запровадженої владою адміністративно-територіальної реформи: утворилися Верхнь-Бузька (Вінниця), Західно-Подільська (Проскурів), Тульчинська, Кам'янець-Подільська та Могилів-Подільська окружні споживчі спілки з інфраструктурою в межах адміністративних районів цих округів.

Слід зазначити, що в 1925-1928 рр. партія поставила перед кооперативними організаціями завдання успішно конкурувати з приватними торговельними та заготівельно-виробничими закладами та в підсумку зайняти їхнє місце в структурі народногосподарського комплексу країни. При цьому держава забезпечила всебічну підтримку кооперативних установ та організацій, а щодо приватних підприємців – створила умови жорсткого податкового тиску та запровадила соціально-політичні переслідування їх за класовими ознаками. Для більшовиків це були вкрай потрібні заходи, адже нова економічна політика дала надзвичайно потужний поштовх для відродження колишньої приватної торгової мережі, яка буквально розквітла серед містечкового населення і опанувала подільське село. Так, у Тульчинському окрузі у 1926-1927 рр. із 4445 об'єктів товаропровідної мережі приватним підприємцям належало 3714, тобто 83, 6 %. “Непмани” також контролювали майже все виробництво борошна і хлібопечення, опанували ринки хлібозаготівлі, м'ясопродуктів, шкіряної сировини та інших видів експортної продукції тощо. Тому одним із вирішальних методів боротьби держави проти приватницького підприємництва на селі стала політика фінансового тиску на приватне виробництво, торгівлю й заготівлі. Внаслідок запровадження кардинальних фіскальних заходів через націоналізацію й розрив орендних угод влада на Поділлі забезпечила перехід приватних виробничих потужностей, зокрема, млинів, крупорушок, олійниць і т. п. у власність місцевих рад. Проти більшості колишніх власників було застосовано штрафні санкції або порушено карні справи щодо неправильного

використання мірчука і виплати орендної плати. Під податковим тиском значна частина приватних підприємців згорнула свою діяльність, частина з них інтенсивно шукала шляхи для виїзду за межі країни. Як результат, в 1927-1928 рр. відбулося різке зменшення приватних торговельних закладів. Так, станом на кінець 1928 р. на Тульчинщині приватно-торгівельна мережа зменшилася на 1551 одиницю та відбувся суттєвий перелом на користь кооперативної торгівлі, яка разом з державним сектором (7,8 %) займала 68,5 % у загальному товарообігу округу. У 1929 р. для діяльності підприємців були створені ще гірші умови й тому на початку 30-х років на території Томашпільщини переважна більшість власників приватних торговельно-заготівельних закладів ліквідували справи, а їхня власність перейшла в державне володіння. Лише незначній частині підприємців вдалося емігрувати, проте певний відсоток колишніх заможних “непманів” потрапив під переслідування органів ДПУ. Лише деяка незначна кількість з них за допомогою певних хитрощів перебралася під крило кооперативних установ та організацій.

В роки суцільної колективізації в планах більшовицької влади для споживчої кооперації було відведене особливе місце. До кінця 20-х рр. вона фактично стала частиною партійно-радянського апарату, змушена була чітко виконувати всі вказівки вищих партійних органів і таким чином повністю втратила ознаки самоврядної та економічно незалежної структури.

Під впливом політичного курсу більшовиків докорінно змінилися функції кооперації: замість захисту економічних інтересів членів товариств вона перетворилася на засіб економічного тиску на пайовиків. Влада фактично «подарувала» для споживчої кооперації монополію на торговельне обслуговування сільського населення, запровадила механізми для збільшення рядів і поповнення фінансових ресурсів товариств за рахунок примусового членства і внесення диференційованих паїв, що грубо суперечило природі кооперації та її економічній сутності.

Наділивши споживчу кооперацію функціями розподільчого органу, більшовики створили з неї систему-монстра, яка за їх вказівкою (списками)

строго дозувала кожному організованому громадянину певну частку харчових продуктів і промислових товарів у залежності від класового і соціального статусу. Для цього більшовицька влада в умовах безпощадної боротьби за хліб і встановлення повного контролю над продовольчими ресурсами розробила і запровадила так звані «нові методи». «Новизна» цих заходів зводилася до вилучення у селян всіх стратегічних продовольчих ресурсів, а саме селянство «добровільно» разом з землею і майном передбачалося колективізувати, а незгідних – примусити методами розстрілу, ув'язнення, виселення у необжиті місцевості Радянського Союзу.

Новим етапом у діяльності споживчої кооперації Томашпільщини став 1932 р. 9-го лютого цього року IV сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету з “метою посилення оперативного-господарського керівництва і, враховуючи безперспективність подальшого укрупнення районів”, ухвалила рішення про створення на території УРСР 5-ти областей: Харківської, Київської, Вінницької, Дніпропетровської, Одеської.

Новий територіальний поділ передбачав включення до складу Вінницької області 71-ї адміністративно-господарської одиниці (69 районів і 2 одиниці обласного підпорядкування). Тоді ж постановою Президії ЦВК затверджувались попередньо погоджені з ЦК КП(б) України персональні склади обласних оргкомітетів. З повноваженнями очолити організаційне бюро Вінницької обласної спілки споживчих товариств направлявся Горловський Веніамін Анатолійович – член ВКП(б) з 1919 р., вчитель за фахом, з 1925 р. залучився до кооперативної діяльності на різних відповідальних посадах [член правління ВУКСу, голова Дніпропетровського центрального робітничого кооперативу (ЦРК) і т. ін.].

Вищезгадана Постанова ЦВК автоматично передбачала кардинальні зміни в інших галузях і структурах народногосподарського комплексу республіки, у тому числі в системі споживчої кооперації. Так, 23 лютого 1932 р., правління Вукоопспілки під керівництвом голови М. Михайлика ухвалило постанову про утворення облспоживспілок і повну передачу їм в нових

адміністративних межах організаційно-планове керівництво та господарське обслуговування закритих робітничих кооперативів (ЗРК), аналогічних військових (ЗВК), та робкоопов, сількоопов і спецробкоопов, розміщених на території області”. Цією ж постановою був затверджений склад апарату районних спілок з таких секторів: організаційний, контролю за виконанням, економіки праці, кон’юнктурно-звітний, фінансовий, кадрів, спецсектор, торгові відділи, планово-економічний і відділ раціоналізації та управління справами. Відповідно, в кожному районі були створенні організаційні бюро, до складу якого входили представники партійно-радянських та господарських органів. Оргбюро області доручило тов. Банікову в Томашпільському р-ні організовувати кооперативну спілку та її інфраструктуру. Але вже скоро його змінив тов. Донцов, а 15.07. 1932 р. спілку очолив тов. Рожинський. Однак, ймовірно, він не пройшов “чистку”, яка була проведена серед кооперативного апарату на початку 1933 р., тому наступним керманичем кооператорів Томашпільщини став В. Гроднік. Новий керівник потрапив у складну ситуацію загострених стосунків між райспоживспількою та керівництвом району, яке звинувачувало кооперативні організації в поганому забезпеченні райапарату продовольчо-товарними ресурсами, невиконанні планів хлібозаготівлі та допущенні розтрат і зловживань. Стиль роботи районного керівництва та стан політико-виховної роботи в регіоні може характеризувати таємна записка секретаря райкому тов. Пескута, яку він надіслав на початку 1934 р. другому секретарю обкому Р. Бегайлу. Зокрема, там сповіщалося, що в районі відбувалися системні викривлення лінії партії: масовий відбір землі в одноосібників, вилучення в них зернових ресурсів під час проведення кампанії “червоний тік”, виявлені значні розтрати в державних, громадських та кооперативних органах тощо. Він обурювався тим, що в районі 4 роки підряд не святкували річниці Жовтневої революції, профспілки не діяли, про гуртки безвірників мови ніхто не вів і таке інше. Особливо його хвилював стан справ в кооперації, зокрема щодо виконання державного плану заготівлі хліба. Так, надісланого з облспоживспілки на посаду райуповноваженого з питань

заготівель гр. Левіяніта Одеське ГПУ арештувало й вже через декілька днів розстріляло. Інший уповноважений гр. Щетінін також був виключений із партії і знаходився під судом.

Відчувши ситуацію, голова правління райспоживспілки В. Гроднік написав заяву на відпустку і більше в район не повернувся. Призначений обкомом новий голова правління Д. Хаїт, ймовірно, ознайомився із катастрофічним фінансовим станом спілки та, уважно “вивчивши” стосунки з першими особами району, через декілька місяців роботи також знайшов привід утекти.

Новий голова правління Томашпільської райспоживспілки П. Шор обійняв цю посаду з 01.04. 1934 р. в період масштабної перевірки роботи системи споживчої кооперації, яка відбувалася згідно постанови бюро обкому від 27. 02. 1934 р. Тому з 20 квітня по 16 травня система піддалась прискіпливій перевірці з боку 2-х комісій обкому. Особливо не сподобалось членам поважної комісії намагання кооператорів “приховати” хлібні ресурси. Лише уривчасті неповні дані підтверджували, що облспоживспілка самочинно “розбазарила” понад 16 тис. ц хліба, 27373 кг цукру та ще значну кількість інших продуктів харчування.

Аналогічні порушення “революційної законності” були зафіксовані під час перевірки Томашпільської РСС. Це свідчить, що під час Голодомору кооператори області, всупереч вимог суворих інструкцій і контролю, в міру своїх можливостей допомагали людям якось зберегти власне життя.

Ясна річ, що така позиція кооператорів йшла в розріз політики більшовицької влади, тому висновок комісії щодо голови правління Вінницької облспоживспілки був однозначний. Бюро обкому від 19.05. 1934 р. вирішило: “Тов. Горловського, який не справився з керівництвом облспоживсистемою і неспроможний забезпечити її оздоровлення та перебудову, з роботи голови Облспоживспілки зняти”.

Новий голова президії ОСС, І. Мондрус, очоливши у вересні 1934 р. спілку, активізував діяльність райспоживспілок на місцях. Він запровадив політику зміцнення правлінь досвідченими кадрами, але не зумів швидко вивести

систему з фінансового колапсу. За підсумками роботи 1934 р. план товарообігу на селі був виконаний лише на 72,1 %, майже половина райспоживспілок і ССТ, в тому числі Томашпільська, працювала збитково, а суми втрат від крадіжок, марнотратства і безгосподарності сягали рекордної цифри – 9,7 млн. крб. Це був один з найгірших показників в Україні.

Слід зазначити, що переконавшись у неефективності використання системи кооперативного управління в утвердженні авторитарної влади, в 1932-1935 рр. керівництво ВКП(б) запровадило політику розгортання радянської торгівлі, яка передбачала поряд з кооперативною утворення державної та колгоспної форм торговельного обслуговування населення країни. При цьому, переважна більшість заходів щодо реалізації планів партії відбувалася за рахунок масштабного відчуження матеріально-технічної бази споживчої кооперації. Так, утворення в 1932-1933 рр. так званих «Орсів», зокрема Вапнярського (для обслуговування залізничників) і Томашпільського ЗРК (для обслуговування партійно-радянського апарату), відбувалося за рахунок передачі частини торговельно-виробничих приміщень, які належали споживчій кооперації. У 1932 р. також була передана матеріально-технічна база Вапнярського, Томашпільського та інших базарів на баланс комунгоспів, а згодом за безцінь перейшла у власність держторгівлі.

Грабіжницькою по суті стала Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 вересня 1935 р. “Про роботу споживчої кооперації на селі”. Вона обмежувала діяльність споживчої кооперації в містах та зобов’язувала кооперативні організації передати значну кількість магазинів, об’єктів виробництва та інших кооперативних закладів на баланс держторгівлі. На жаль, точних даних про передані об’єкти встановити не вдалося й тому про масштаби матеріальних та фінансових втрат можна лише здогадуватися.

Водночас, вищезгадана постанова передбачала значні зміни в структурі райспоживспілок та споживчих товариств. Зокрема, постанова вимагала провести ліквідацію збиткових сільських крамниць, укрупнити товариства та зміцнити їх фінансово.

Важливим моментом у покращенні торговельної діяльності ССТ стала зміна порядку кредитування товариств. Якщо до цього Держбанк виділяв кредити тільки для товариств, які мали 50 тис. крб. річного товарообігу, то нові правила знизили цю межу до 20 тис. крб., звичайно, при умові рентабельної роботи.

Змінювалися деякі статутні основи діяльності товариств. Так, голова і правління ССТ замість однорічного обирався на дворічний термін. Суттєво змінювалася матеріальна зацікавленість керівника правління. Зокрема, йому на 25-40 % збільшувалася зарплата та дозволялося виплачувати премію в розмірі 150 % посадового окладу, звичайно, при виконанні планових завдань товариства. Загалом нововведення мали позитивні наслідки для роботи ССТ.

У контексті цих змін партійне керівництво зобов'язало кооперативні організації провести у 1935-1936 рр. звітно-виборну кампанію та значно оновити склади правлінь і контрольно-ревізійних комісій (КРК). Так, внаслідок реорганізації мережі товариств протягом 1935 р. на Томашпільщині станом на початок 1936 р. діяли 13 ССТ, в тому числі, Вапнярське (голова правління Г. Дрейзіс, голова контрольно-ревізійної комісії І. Ігошин), Яланецьке (А. Мошняк, Х. Козюма), Антонівське (О. Комар, І. Павлов), Стінянське (Т. Тягар, З. Чорний), Г.-Русавське (Д. Радзівіл, А. Василевський), В.-Русавське (І. Кордонський, Ф. Бурай), Гнатківське (Л. Скупий, Г. Ратушин), Горишківське (Т. Кантерман, І. Десятник), Комаргородське (О. Вуй, А. Довгополов), Томашпільське (Л. Шерман, Д. Блоха), Паланське (М. Дребот, Г. Дребот) та Вербовецьке (Г. Колісник, М. Траценко). Внаслідок проведеної звітно-виборної кампанії було оновлено склад голів правлінь на 45 % та майже на 50 % голів КРК. Крім того, голова правління райспоживспілки П. Шор також позбувся посади й на його місце був обраний А. Сапожніков – досвідчений керівник, який до цього займав відповідальні посади в кооперативних організаціях Тульчинського, Бершадського, Меджибіжського та Калинівського районів.

Протягом 1935-1936 рр. правлінню облспоживспілки спільно з оновленим керівництвом кооперативних організацій на місцях вдалося стабілізувати

фінансовий стан товариств та їх спілок, успішно виконати планові завдання та отримати доходи. Томашпільська РСС також вийшла «з прориву» й значно покращила фінансово-економічні показники кооперативних установ району. Серед кращих організацій потрібно назвати Комаргородське ССТ, яке під керівництвом голови правління Олександра Семеновича Вуя протягом 1935 р. щоквартально виконувало план товарообігу на 103-105 %, працювало прибутково, зокрема, лише в IV кв. отримало 10,6 тис. крб. доходів. Особисто О. Вуй був удостоєний звання «Стаханівець II-ї п'ятирічки», обирався делегатом першої обласної конференції представників стаханівського руху, започаткував торговельне обслуговування стаханівок-п'ятисотинець на дому, що, за його прикладом, знайшло поширення серед інших організацій району. Варто назвати й інших стахановців, які працювали в системі Томашпільської РСС. Це відмінники торгівлі Сакал Демян – продавець Горишківського ССТ, Більман Геня – продавець Вербівського ССТ, Ялинецька Естер – продавець ларька Комаргородської МТС. Всі вони носили високе звання стахановців та були взірцем для інших кооператорів району.

Проте після арешту восени 1936 р. І. Мондруса в системі облспоживспілки розпочалися масові репресії. Вони торкнулися значної частини керівників ОСС та районних організацій. Їх звинувачували у зв'язках з троцькістом І. Мондрусом, який начебто розставив кадри для підготовки терористичних актів проти керівництва ВКП(б) та проведення шкідництва в системі споживчої кооперації області. В число підозрюваних потрапив і А. Сапожніков. Він намагався звільнитися за власним бажанням, але правління облспоживспілки йому відмовило та 20.05. 1937 р. ухвалило постанову, в якій зазначалося наступне: “Правління Томашпільської райспоживспілки своєю злочинною бездіяльністю призвело до повного розвалу господарсько-фінансового стану спілки... Тов. Сапожнікова з роботи голови райспоживспілки зняти. Справу про правління Томашпільської РСС передати до судово-слідчих органів для притягнення голови правління Сапожнікова та інших винуватців до кримінальної відповідальності”.

Насправді Томашпільська райспоживспілка протягом 1935-1937 рр. нарощувала товарообіг. Так, цей важливий показник в 1935 р. становив 5,8 млн. крб. і на кінець 1937 р. досягнув цифри 8,3 млн. крб., тобто, зріс майже 1,5 рази. За результатами господарсько-фінансової діяльності спілка знаходилася на 17-му місці серед 43 райспоживспілок області. Не викликає сумніву, що погром правління Томашпільської РСС став виключно наслідком політичних репресій, які відбувалися в СРСР у 1936-1938 роках.

Загалом, життя А. Сапожнікову врятувало те, що він ніколи не перебував в інших партіях, крім ВКП(б), й тому йому вдалося уникнути таборів НКВС та згодом влаштуватися на посаду голови правління Бершадського робкоопу.

Наступним керманичем томашпільських кооператорів став Григорій Онуфрійович Дарійчук, який приступив до роботи в серпні 1937 р. Однак і йому довелося недовго керувати спілкою. Вже в кінці 1939 р. його місце зайняв Григорій Матвійович Бунчук, якому доля також вготувала складні випробування. Зокрема, влітку 1940 р. за розпорядженням начальника відділу держторгівлі Ю. Грінберга директор коопунівермагу Й. Хазін влаштував отоварювання “дефіцитом” 45-х відповідальних осіб району. Все це відбувалося на очах черги, яка стояла під стінами універмагу. Не витримавши знущання, натовп вдерся в приміщення та припинив це дійство. Факт набув розголосу в обкомі партії та відповідного реагування з боку обласної прокуратури. Зрозуміло, що виконавців “самозабезпечення” райактиву та голову правління звинуватили в грубому порушенні правил радянської торгівлі, що й вплинуло на їх зміщення від займаних посад.

Згодом, у 1940-початку 1941 р. посаду голови правління Томашпільської райспоживспілки обіймав тов. Кордонський. На жаль, про нього та його діяльність нам поки що нічого невідомо. Однак, у лютому 1941 р. він був звільнений і посаду голови правління обійняв Григорій Матвійович Іващенко, якому довелося з початком Великої вітчизняної війни організовувати роботу споживчої кооперації щодо евакуації кооперативного майна та інших матеріальних цінностей району.

В роки війни значна частина кооператорів була мобілізована до армії та брала участь у боротьбі з загарбниками. Деяким кооператорам вдалося разом з кооперативним майном евакуюватися в інші регіони країни. Однак на окупованій німецько-румунськими загарбниками території залишилися населення, переважно літні чоловіки, жінки та діти. Окупаційна влада дозволила діяльність райспоживспілки, яка займалася заготівлею плодоовочевої продукції та забезпечувала населення вкрай необхідними товарами: сіллю, сірниками, милом, гасом тощо. Відомо, що кооператори брали активну участь у русі опору, підтримували зв'язки з місцевими партизанами та підпільними організаціями. Так, кооператори з родини М. Босого с. Горишківки стали членами партизанської групи під керівництвом М. Конверського, шкодили румунським окупантам тощо. Згаданий вище О. Вуй також входив до складу Крижопільської підпільної організації та брав активну участь у боротьбі проти окупантів. Проте про діяльність споживчих товариств та людей, які працювали в системі споживчої кооперації району, достовірні дані поки що відсутні.

З визволенням Томашпільщини від німецько-фашистських загарбників зразу розпочалася відбудова райспоживспілки та її організацій. Так, за даними станом на кінець 1944 р., під керівництвом голови правління Н. Лічмана в районі відродили свою діяльність 14 споживчих товариств, в тому числі, 32 крамниці, 1 їдальня та 1 хлібопекарня. Зокрема, план товарообігу II-го кварталу кооператори виконали на 101 %, в III-й чверті – на 103 %, за цей членами товариств стали 4805 осіб. Лише у IV кварталі для потреб військових частин кооперативна пекарня випустила 54 т хліба, перевиконавши завдання на 216 %.

У 1945-1946 рр. кооператори під керівництвом правління на чолі з А. Кобриним, завторга Ф. Лехеля, директора заготконтори І. Камінського, торгової бази райспоживспілки З. Земцової продовжували відбудовувати частково зруйновану загарбниками матеріально-технічну базу спілки та відроджувати торговельно-заготівельну діяльність. Безперечно, це була звитяжна праця незначного за чисельністю трудового колективу кооператорів

району. Так, якщо в кінці 1944 р. в системі райспоживспілки працювало лише 122 особи, то станом на 01.01. 1947 р. їх вже налічувалося 212 фахівців і з кожним роком відбувалося відчутне збільшення числа професійних кооперативних працівників району.

Восени 1946 р. з поверненням на посаду першого секретаря райкому партії А. Сауляка в кооперативній системі району відбулися значна ротація кадрів. Головою правління РСС був обраний Едуард Станіславович Прусак, завторгом став І. Камінський, заготконтору очолив Й. Хазін. Відбулися зміни серед голів споживчих товариств, зокрема, Рожнатівське ССТ очолив Г. Бануляк, Нетребівське ССТ – П. Дячок, Вербовецьке – І. Краєвитний та ін. Так, на початку 1947 р. Томашпільське СТ очолив кооператор з довоєнним стажем роботи Іван Прокопович Ветушинський, який до цього працював директором «Орсу» цукрового заводу. Принагідно зазначимо, що він у 1952-1956 рр. очолював відділ торгівлі райвиконкому, а згодом у 1957-1960 рр. знову обирався головою правління Томашпільського СТ. Загалом Іван Прокопович приклав чимало зусиль для відбудови системи споживчої кооперації. Із виходом на пенсію не залишив громадсько-кооперативної діяльності, обирався делегатом районних та обласних кооперативних з'їздів, довгі роки очолював ревізійну комісію СТ, проводив зустрічі та бесіди з молодим поколінням кооператорів району.

Значну роботу проводило правління РСС щодо відродження заготівельної діяльності. В 1947 р. були відремонтовані приміщення Вапнярської та Комаргородської перевалки. Відновили свою діяльність пункти для соління в с. Стіні, Вербовій і Яланці. В Томашпільській заготконторі відродили роботу плодосушарки, встановили прес для переробки томатів на сік, збудували 4 ємкості потужністю 32 т для соління капусти тощо.

Загалом, у 1944-1949 рр. кооператорам Томашпільщини вдалося відбудувати довоєнні кооперативні об'єкти та вийти на шлях інтенсивного розвитку всіх галузей діяльності споживчої кооперації області.

Необхідно зазначити, що відновлення торговельно-заготівельної діяльності томашпільських кооператорів проходило в складних умовах повоєнної розрухи та голоду 1946-1947 рр. Введення карткової системи на життєво важливі продукти харчування, зокрема, на хлібобулочні та молочні вироби, м'ясо, рибу, олію, яйця і т. п. вкрай обмежило можливості кооператорів щодо нарощування товарообігу та заготівельно-виробничої діяльності. Фактично, кооперативні організації виступали в якості розподільників виділених державою власникам карток лімітованих за списками та нормами продовольчо-промислових товарів. До того ж, Томашпільська РСС, внаслідок фінансової квоності, у 1946-1947 рр. могла користуватися банківськими кредитами лише під гарантію облспоживспілки, що призводило до лишньої тяганини в проведенні торговельно-заготівельних операцій. Ясна річ, що відсутність товарної маси та обмежені можливості в сфері заготівель негативно вплинули на темпи кооперування населення. Так, в складному для селян Томашпільщини 1947 р. кооператорам вдалося залучити до членства у товариствах лише 8,6 % до плану. Тому в таких умовах про гідне обслуговування пайовиків та масштабні закупівлі лишків сільгосптоварів чи проведення децентралізованих закупок промислових виробів говорити було б недоречним.

Не допомагала постанова Ради Міністрів СРСР від 9 листопада 1946 р. “Про розгортання кооперативної торгівлі в містах і селищах продовольчими та промисловими товарами і про збільшення виробництва харчової продукції та товарів широко вжитку кооперативними організаціями”, яка відміняла попередні обмеження щодо кооперативної торгівлі в містах. З тим споживча кооперація мала право відкривати свої торговельні та інші підприємства у містах та закуповувати продукти харчування і продавати їх за так званими комісійними цінами. Заготівельно-виробничий комплекс кооперації також отримав можливість закуповувати сировину, переробивши її на готову продукцію, реалізовувати її населенню за комерційними цінами. Однак відсутність власних обігових коштів, вкрай обмежені ресурси для торгівлі продуктами харчування, заорганізованість та штурмівщина, крадіжки

кооперативного майна, розтати та зловживання службовим становищем – ось основні причини системного невиконання доведених підвищених планових завдань.

Про такі та інші негаразди йшлося на II-у з'їзді працівників споживчої кооперації Вінниччини, який відбувся 9-10 березня 1948 р. За підсумками господарсько-фінансової діяльності на обласному рівні Томашпільська РСС знаходилася в так званих “середняках”, про яких мало говорили та лише з деяких позицій критикували.

Загалом, результати роботи правління облспоживспілки під керівництвом М. Малявка у 1944-1947 рр. були невтішні. Систему вразили значні збитки та величезна кількість випадків розтрат і зловживань службовим становищем. Тому з преамбулою про втрату контролю за діяльністю кооперативних організацій учасники зібрання виявили недовіру М. Малявку, а роботу ревізійної комісії – визнали незадовільною. Новообраний голова правління Ф. Колесник зумів мобілізувати апарат, навести порядок в обліку та значно активізувати торговельну і заготівельно-виробничу діяльність спілки.

Так сталося, що протягом 1948-1954 рр. Томашпільська райспоживспілка виконала план товарообороту лише у 1949-1950 рр., а в інші роки його провалювала. Такі ж показники були в заготівельної галузі. Крім цього, спілка працювала збитково, мали місце декілька значних розтрат кооперативного майна. Це стало основною причиною для того, щоб Е. Прусака у 1950 р. звільнили з посади. Його наступник В. Машкевич також пропрацював трішки більше одного року (травень 1950-червень 1951 рр.). Така ж доля спіткала М. Белгородського, якому вдалося протриматися на посаді голови правління менше року (червень 1951-травень 1952 рр.). Новообраному в травні 1952 р. жінці-керівнику Марії Трифонівні Десяк вдалося дещо стабілізувати ситуацію. Під час її головування більш ефективноше запрацювали всі галузі кооперативної діяльності, зокрема, певні здобутки були досягнуті в сфері побутового населення.

В статусі “середняків” райспоживспілка зустріла черговий III-й з’їзд споживчої кооперації Вінниччини, який відбувся 13-14 квітня 1954 року. Від томашпільських кооператорів на зібрання були делеговані: 1) Т. Лисковець – начальник фінвідділу райвиконкому; 2) М. Десяк – голова правління РСС; 3) Т. Кагоні – завторг РСС; 4) А. Гуменний – директор заготконтори; 5) Г. Мартинюк – голова Яланецького ССТ; 6) Ш. Фактерман – завторг ССТ; 7) Г. Вебер – завідувач магазином. Поряд з деякими здобутками все ж основні показники діяльності спілки виконувалися погано й тому піддавалися критиці у звітній доповіді голови правління облспоживспілки О. Репренцева. Зокрема, Томашпільська РСС з року в рік не виконувала доведені завдання, у 1953 р. план заготівель виконаний на 79 %, майже 10 місяців не торгували книгами, надходили скарги на роботу чайної в Томашполі, мали місце інші недоречності. Разом з тим, на фоні інших Томашпільська райспоживспілка входила до двадцяти кращих районних кооперативних об’єднань і мала гарні перспективи для подальшого розвитку. Не даремно учасники зібрання обрали голову правління М. Десяк членом Ради ОСС та делегатом на черговий з’їзд Укоопспілки.

Протягом наступних 4-х років в роботі споживчої кооперації Томашпільщини відбулися значні зміни на краще. Вирішальне значення для покращення діяльності кооперативних організацій стала зміна економічної політики держави щодо забезпечення сільського населення товарами повсякденного попиту. Так, у 1953-1957 рр. продаж макаронних виробів збільшилася у 8 разів, хлібопродуктів – 7,5 разів, оселедців – 7 разів, масла тваринного – 5 разів, а реалізація всіх інших товарів повсякденного вжитку зросла в 2-3 рази. Ці заходи призвели до стабільної роботи всіх торговельних організацій і спілка стала постійно виконувати плани товарообігу. Фактично, за цей час вдалося подвоїти об’ємні показники щодо торгівельної діяльності. Зокрема у 1957 р. плани роздрібного товарообігу виконали на 100,9 %, комісійної торгівлі – на 121 %, громадського харчування – 118,7 %, заготівель –

102,9 %. В інших галузях кооперативної діяльності також були отримані добрі результати.

Протягом зазначеного періоду відбулася зміна керівництва правління райспоживспілки. В грудні 1957 р. його очолив Тимофій Васильович Гринюк, який пропрацював на цій посаді до серпня 1959 року. До речі, на III-й з'їзді споживчої кооперації області його обрали делегатом VIII-о з'їзду споживчої кооперації УРСР та разом із ланковою колгоспу “Червоний партизан” А. Мельник він став членом Ради облспоживспілки.

Наступне чотириріччя 1958-1962 рр. для кооператорів Томашпільщини пройшли в складних умовах реорганізації системи, яка була ініційована вищим керівництвом країни і зводилися до утворення раднаргоспів та поділу партійної структури на обласні сільськогосподарські та промислові партійні комітети. Водночас проводилася чергова адміністративно-територіальна реформа, яка передбачала значне укрупнення районів. Так, Вінницька область протягом 1959-1963 рр. з 45 районів скоротилася до 13 адміністративних одиниць. Такі ж зміни відбулися в системі споживчої кооперації. На початок 1963 р. в області діяло 13 райспоживспілок та 258 споживчих товариств, що, задумом реформаторів, мало майже вдвічі скоротити управлінський апарат. Крім того, Пленум ЦК КПРС, який відбувся у листопаді 1961 р., поставив за мету для споживчій кооперації значно посилити відповідальність середньої ланки за організаційно-кооперативну роботу в сільській місцевості країни.

За новим поділом Томашпільської РСС увійшла до складу Крижопільської райспоживспілки (голова правління М.Ю. Брейштрус), водночас кількість споживчих товариств скоротилося до чотирьох. Колишня райспоживспілка мала умовний статус “Томашпільського куща”, діяльністю якого опікувався апарат місцевого СТ.

За ці роки відбулися певні зміни в керівництві райспоживспілки. В серпні 1959 р. Т. Гринька змінив Ф. Ігнатенко, на долю якого припало проведення цих реформ. Однак, в лютому 1962 р. його змінив Ф. Почтарьов, який очолив Томашпільське СТ й одночасно опікуватися роботою згаданого вище “куща”.

Протягом зазначеного періоду в системі запроваджували нові методи торгівлі, зокрема, відкривали магазини самообслуговування, заклади комісійної торгівлі тощо. Кооператори вели будівництво нового хлібозаводу потужністю 30 т хлібобулочних виробів на добу. До речі, в 1963 р. він був введений в експлуатацію завдяки значної допомоги з боку правління облспоживспілки.

Навесні 1962 р. відбувся черговий V з'їзд споживчої кооперації області, де підвели підсумки за попередній період роботи. Хоча в загальному контексті кооперативних справ Крижопільської райспоживспілки діяльність “Томашпільського куш” окремо не виділялася, але не викликає сумніву, що в гарних здобутках кооператорів Вінниччини був вагомий внесок спілчан Томашпільщини, які стабільно (крім заготконтори) виконували плани товарообігу та успішно запроваджували новітні технології організації радянської торгівлі.

Важливою подією в житті кооператорів став 1963 р. На початку вересня у Вінниці були терміново скликані позачергові збори Ради облспоживспілки, які розглянули кадрові питання. Мова йшла про обрання голови правління замість знятого з цієї посади В. Боровика (за скоєння ДТП). 4 вересня 68 членів ради й 12 кандидатів за участі першого секретаря сільськогосподарського обкому П. Козиря, голови правління Укоопспілки М. Сая та інших високих посадовців області збори одностайно обрали В.С. Бойчука керманічем облспоживспілки. Така висока посада для Василя Софроневича (народився 1921 р. в с. Яланець Томашпільського р-ну), учасника Великої Вітчизняної війни, педагога за фахом, колишнього першого секретаря райкому, нагородженого орденом Леніна, стала кредитом довіри за його заслуги на партійній роботі і, безперечно, ставила перед ним величезну відповідальність. Він очолив одну з найкращих обласних спілок Радянського Союзу, котра за підсумками соціалістичного змагання 1962 р. отримала перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Вінницькі кооператори також були флагманом у системі споживчої кооперації УРСР, з року в рік перевиконували планові завдання і неодноразово відзначалися на республіканському рівні. Облспоживспілка мала надзвичайно

потужну економічну систему, в лавах якої станом на початок 1963 р. трудилося 27424 працівників, діяли 4912 об'єктів роздрібної торгівлі, 563 підприємства громадського харчування, 716 майстерень побутового обслуговування, потужно працювали порайонна мережа заготівельних контор і виробничих комбінатів, 4 консервних заводи, близько 10 обласних баз тощо. Тому керманичеві цієї чітко налагодженої багатогалузевої структури випадало неабияке випробування, адже потрібні було проявити знання та розуміння кооперативної справи і володіти величезною працездатністю.

Слід зазначити, що саме В. Бойчуку довелося в 1963 р. завершити реорганізацію та налагоджувати нормальну роботу обласної та периферійних спілок області, передбаченої згаданої вище постанови Ради міністрів СРСР та указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. Крім того, в розпалі хрущовської народногосподарської семирічки загострилося політичне питання. Частина верхівки комуністичної партії СРСР була незадоволена стилем і методами роботи М. Хрущова й тому на місцях створювалися штучні перебої в торгівлі товарами повсякденного попиту, особливо печеним хлібом, цигарками та іншими товарами, відсутність яких викликала у пересічних громадян обурення щодо керівництва партії. Старожили з районних міст і містечок ще й донині пам'ятають печений хліб з домішками кукурудзи і гороху. За одним буханцем в одні руки іноді потрібно було відстояти ніч у черзі. Безперечно, всі ці політичні “ігрища” безпосередньо відбивалися на нормальній роботі споживчої кооперації області, викликали неабиякий ажіотаж у торгівлі борошном та іншими продуктами харчування, котрі система отримувала за спеціальними фондами. Не викликає сумніву, що корегування постачання товарних ресурсів у бік їх зменшення відбувалося цілеспрямовано, адже на другий день після зміщення М. Хрущова в магазинах з'явилося все, що потрібно громадянам, навіть “нарізні батони” і цигарки на будь-який вибір.

Ясна річ, що новий генсек КПРС Л. Брежнєв негативно оцінив попередні реформи і в країні відбулося чергове розукрупнення районів, згідно якого на Вінниччині на початку 1965 р. утворили ще 6, тобто тепер область поділялася

на 19 адміністративних центрів. Згодом у кінці 1966 р. у складі області відновили ще 6 районів і таким чином їх стало 25. Відповідно до цих адміністративних змін відбувалася реорганізація райспоживспілок. Відновила свій статус районного об'єднання Томашпільська райспоживспілка. Тоді ж у грудні 1966 р. головою правління РСС спілчани обрали Івана Трохимовича Поліщука, який майже 8 років плідно працював на цій посаді.

Навесні 1966 р. (19-20 квітня) на VI-у з'їзді делегатів споживчих товариств області кооператори підбили підсумки виконання семирічного плану. За цей час вдалося досягти значних здобутків, особливо в розвитку матеріально-технічної бази заготівельно-виробничого комплексу. Так, лише за останні роки семирічки виробництво ковбаси збільшився у 2,2 рази, були збудовано 19 великих і реконструювали 43 малих хлібопекарень, які виробляли понад 133 тис. т хліба на рік.

Разом з тим, в роботі кооператорів існувала ще значна кількість недоліків. Зокрема, Крижопільська РСС критикувалася за перебої в торгівлі товарами повсякденного попиту, яких було достатньо на складах та базах. До того ж, спілка потрапила в число 11 райспоживспілок, що не виконали планові завдання на честь XXIII з'їзду КПРС.

В доповідях виступаючих згадувався Томашпільський радгоспробкооп як підприємство, що погано обслуговувало населення. Дісталось “на горіхи” голові Вапнярського СТ тов. Аксельроду за те, що дав вказівку продавати товари тільки під заготівлю яєць.

Незважаючи на існуючі негаразди, загалом під керівництвом В. Бойчука система облспоживспілки працювала динамічно і досягла певних здобутків, що характеризує його як авторитетного керівника та вмілого організатора.

У наступних 1966-1969 рр. система облспоживспілки під керівництвом В. Бойчука продовжувала роботу щодо розширення торговельної мережі, покращення показників економічної діяльності та поліпшення обслуговування населення. Однак доля склалася так, що в лютому 1970 р. Василь Софронівч змушений був залишити посаду голови правління та перейти на іншу роботу.

Вінницьку кооперативну спілку очолив Іван Каленкович Ладаняк, який ще протягом 27 років працював головою правління та залишив за собою незгладимий слід в славній історії кооперативної Вінниччини.

Важливою подією в житті кооператорів області став VII-й з'їзд делегатів споживчих товариств, який відбувся 24-25 квітня 1970 р. На зібрання від Томашпільського р-ну була обрана представницька делегація: В. Герасимчук, М. Гринчук, О. Гринишена, Н. Голуб, В. Дубінський, П. Коренчук, Й. Лемстер, П. Мазепа, Д. Мордан, Г. Наконечна, І. Поліщук, Ф. Покуца.

На з'їзді, в першу чергу, кооператори області звітували про успішне виконання взятих підвищених зобов'язань на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Дійсно, за чотири роки, що минули з часу попереднього зібрання, в системі було збудовано 467 магазинів, 171 їдальню, кафе і ресторанів, 11 хлібо заводів та 1 пекарню, 31 склад. У кожному райцентрі постав 2-3-х поверховий універмаг та була реконструйована значна кількість об'єктів виробничо-заготівельного комплексу. Безперечно, це стало яскравим свідченням про інтенсивний розвиток споживчої кооперації і звитяжну працю майже 40-тисячного колективу кооператорів області.

Разом з тим, серед гарних здобутків йшлося про недоліки в роботі спілок та організацій. Зокрема, томашпільських кооператорів критикували за неналежне виконання Постанови Ради Центроспілки (1968 р.) щодо типізації торгової мережі, вкрай незадовільне використання торговельних площ (18-20 % від існуючих можливостей), значні втрати на мішкотарі, високий рівень розтрат тощо. Однак, як відзначав у звітній доповіді І. Ладаняк, Томашпільська райспоживспілка знаходилася в числі кращих спілок області. Доповідач наголошував, що в колективі томашпільської РСС "...завжди ділова обстановка, відсутня штурмівщина, всі питання практичної роботи вирішуються з врахуванням економіки. На належному рівні знаходиться організація соціалістичного змагання, культмасова і виховна робота". Безперечно, це була висока оцінка роботи томашпільських кооператорів, які в непростих умовах зуміли чітко й злагоджено організувати свою діяльність.

До речі, від Томашпільщини учасники зібрання обрали делегатом на VII-й з'їзд кооператорів СРСР Й. Лемстера – начальника відділу книжної торгівлі ОСС, а до складу Ради облспоживспілки – голову правління РСС І. Поліщука та Ф. Покуцу – завідувача сільмагу с. Рожнатівки Антонівського ССТ.

Слід зазначити, що перебування в статусі “куща” негативно вплинуло на розвиток матеріально-технічної бази кооперативних установ та організацій Томашпільщини. Протягом цього часу фінансування капітальних вкладень щодо будівництва нових та реконструкції діючих закладів торгівлі й громадського харчування відбувалося в загальному контексті Крижопільської райспоживспілки й, на жаль, для томашпільської мережі кошти практично не виділялися. Тому обмежене фінансування капіталовкладень призвело до того, що райспоживспілка опинилася в числі тих спілок, які володіли найменшою кількістю торговельних закладів та об'єктів громадського харчування, випередивши за цим показником лише Чечельницьку РСС (121 од.) та Піщанське СТ (120 од.). Зокрема, в кінці 1973 р. в системі райспоживспілки діяло 131 торговельний заклад, в т. ч. 2 універмаги, 18 промислових, 1 спеціалізований магазин торгівлі взуттям та 2 з продажу культтоварів. Томашпільці серед інших спілок мали найменшу кількість продовольчих магазинів (35), лише 3-и заклади книжкової торгівлі, 11 – господарчих товарів, жодного овочевого. Станом на 01.01. 1974 р. в районі діяло 46 об'єктів громадського харчування, але серед них не було жодного кафе і ресторану. Тому й не дивно, що загальний обсяг товарообігу за 1973 р. вдалося виконати лише на 98,8 % й спілка увійшла до числа 5-х відстаючих в області.

Разом з тим, при загальному невиконанні планів товарообігу, заготівельники виконали поставлене завдання на 113 %. Гарних здобутків досягли виробничники. Так, у 1973 р. випустили 289 т ковбасних виробів (110 % до завдання), на 85,1 тис. крб. безалкогольних напоїв (118,2 %). Добре працював хлібозавод, який за рік виробив 1011 т хлібобулочних виробів і за цим показником входив до 15 кращих виробників області. Успішно виконали

план щодо відгодівлі свиней. При плані 400 голів вигодували 533, що складало 133 % до завдання.

Важливим показником фінансової роботи стало перевиконання планів доходів (102 %). Так, за 1973 р. в торгівлі цей показник виконано на 100 %, в заготівлях – на 105,3 %, громадському харчуванні – на 145,7 %, що разом надало можливість отримати 524,3 тис. крб. чистих доходів.

В березні 1974 р. відбулася зміна голови правління райспоживспілки, яке очолив Анатолій Мойсейович Колесник. На цій посаді він працював до липня 1982 р.

Зазначимо, що правління облспоживспілки звернуло увагу на відсталість матеріально-технічної бази Томашпільської спілки і виділило значні кошти для її розвитку. Так навесні 1975 р. в центрі Вапнярки відкрився новозбудований 2-поверховий універмаг, з відділами: галантерея, іграшки, взуття, готовий одяг, тканини та ін. Колектив закладу за 3 роки і 9 місяців виконав план товарообігу 10-ї п'ятирічки, за що зав. відділом готового одягу О. Германович та зав. відділом взуття Н. Вакуліна були занесені на Дошку пошани.

Серед споживчих товариств гарно працювали кооператори Вапнярського СТ. У 1975-1980 рр. товариство мало досить розгалужену торговельну мережу, яка складалася з 19 промислових, 12 продовольчих та 6 магазинів повсякденного попиту і 3-х ларьків. Під керівництвом голови правління П. Редька колектив з року в рік успішно виконував планові завдання і за 4 роки спромігся довести обсяг товарообігу до 27 млн. крб., перевиконавши завдання на 102 %. Переможцями соцзмагання стали колективи магазинів № 1, № 2, № 4, № 6, № 7 та універмагу. Серед них кращих результатів досягли К. Мороз – завмаг с. Високе, М. Шкроба – зав. продмагу № 2, Н. Заворітман – завмаг с. Кислицьке, О. Янц – зав. гастрономом № 1 ст. Вапнярка. Колектив СТ був нагороджений Почесною грамотою правління та кращі працівники отримали грошову винагороду.

У липні 1982 р. за рекомендацією правління облспоживспілки Томашпільську РСС очолив Анатолій Дмитрович Шутак, який до цього

працював завторгом у Тиврівській спілці. За роки його діяльності (1982-1994 рр.) райспоживспілка крок за кроком розвивала матеріально-технічну базу, майже щорічно виконувала планові завдання та активно займалося виробничо-заготівельною діяльністю особливо в сфері заготівель експортних видів продукції. А. Шутаку вдалося зміцнити кадровий потенціал спілки, налагодити плідні контакти з місцевими керівниками сільськогосподарських колективів та відчутно підвищити реноме споживчої кооперації району.

Із вагомими результатами підійшла Томашпільської РСС до XI-й з'їзду кооператорів області, який відбувся 21-22 січня 1989 р. Як зазначалося у звітній доповіді І. Ладаняка, «...в 1984-1988 рр. кращих результатів щодо розвитку товарообігу досягли колективи Могилів-Подільської (В. Главацький), Тульчинської (В. Шилін), Шаргородської (С. Кравець) та Томашпільської райспоживспілок (А. Шутак) ...У звітному періоді в системі широкого розмаху набуло соціалістичне змагання, в авангарді якого йшли колективи Могилів-Подільської та Томашпільської спілок, Немирівського універмагу, Калинівської заготконтори, Тульчинського комбінату громадського харчування та інші».

Важливе місце в роботі кооператорів району відводилося науково-технічного прогресу, особливо в розвитку матеріально-технічної бази. Так, в роки між X-м і XI-м з'їздами був збудований та введений в експлуатацію Вапнярський хлібозавод, де були запровадженні новітні технології виробництва хлібобулочних виробів, зокрема, застосоване безтарне зберігання борошна та кільцеве постачання готової продукції в контейнерах. До речі, для здійснення кільцевого завою різноманітних товарів правління РСС створило диспетчерську службу та придбало відповідний автотранспорт. Силами власної будівельно-монтажної дільниці, в складі якої трудилося близько 80 осіб, вдалося встановити біля кожного закладу спеціальні пандуси та засоби малої механізації, які дозволяли без затрат важкої праці швидко отримувати напередодні замовлені продовольчі та промислові товари.

Безперечно, в основі цих здобутків лежала самовіддана праця трудового колективу системи, який на чолі з правлінням спілки брав активну участь у виконанні Продовольчої програми СРСР та постійно удосконалював методи торговельного обслуговування населення. При цьому, у 1986-1988 рр. відбулося відчутне збільшення об'ємів виробництва, заготівель, торгівлі та громадського харчування тощо. Аналіз архівних матеріалів показує, що в цей час відбувалася позитивна динаміка в рості кількості працюючих. Якщо в 1986 р. в системі працювало 1130 осіб, то на 01.01. 1989 р. їх число виросло до 1219 працюючих, тобто лише за 2 роки в системі кооперації району роботу отримали 89 громадян.

Слід зазначити, що потужний розвиток кооперації Вінницької області не залишався поза увагою керівництва країни. Так, за високі показники в праці та активну участь в громадському житті понад 80 працівників системи були нагороджені орденами і медалями СРСР, 250 чоловік відмічені значком «Відмінник радянської споживчої кооперації». Серед нагороджених високими урядовими нагородами була завідувач продовольчого магазину с. Яланець Гнатківського СТ Наконечна Ганна Іванівна – кавалер Ордена Трудового Червоного прапора.

Не відставали від інших кооператори Томашпільщини. Так, станом на 01.01. 1990 р. кооператори району зуміли ввести в дію 4 об'єкти торгівлі й довести загальну їх кількість до 133 одиниць, працював 51 заклад громадського харчування. Членами 5-и споживчих товариств були 22187 пайовиків. Загалом, за 1986-1990 рр. план роздрібного товарообігу, включаючи громадське харчування та комісійну торгівлю, був виконаний в обсязі 181 млн. крб., що складало 135 % до завдання.

У 1990 р. виробничі підприємства при плановому обсязі продукції в розмірі 5,7 млн. крб. спромоглися випустити ковбасних, хлібобулочних та кондитерських виробів на 6,617 млн. крб., що перевищувало завдання на 115,8 %. З цього показника спілка входила до числа 15 кращих товаровиробників області.

За роки ХІІ-ї п'ятирічки значно покращилася рентабельність усіх галузей діяльності. Якщо в 1986 р. загальний рівень рентабельності складав 0,73, то вже в 1990 р. він зріс майже в 1,5 рази. Зокрема, в хлібопеченні цей показник покращився з 5,9 до 7,3, в заготівлях – з 0,95 до 1,81. Як наслідок торгівля отримала в 1990 р. 423 тис. прибутків, що складало 135,6 % до завдання. Водночас, система мала надлишок обігових коштів в розмірі 819 тис. крб.

Важливим моментом в діяльності спілки стала раціоналізація торгової мережі. Наслідком запровадження нових технологій в торгівлі у кінці 1990 р. загальна чисельність працівників спілки знизилася до 1177 чоловік, тобто порівняно з 1989 р. було вивільнено 42 особи. Ці заходи надали можливість підвищити середню місячну зарплату працюючих, яка виросла до рівня 76,5 крб., що було одним з найкращих показників серед інших спілок області.

Зі здобуттям у серпні 1991 р. незалежності України система споживчої кооперації отримала самостійність і розпочала новий відлік своєї історії. З прийняттям у квітні 1992 р. закону «Про споживчу кооперацію» існуючі кооперативні установи й організації України першими на пострадянському просторі отримали законодавчо визначене право на діяльність на принципах світової практики розвитку кооперативного руху. Однак в процесі переходу планової радянської економіки на ринкові стосунки споживча кооперація України виглядала невідповідною до господарювання в нових умовах. Зокрема, на діяльність кооперативних установ та організацій згубно впливав розрив зв'язків між постачальниками та споживачами, кооператори не змогли швидко пристосуватися до роботи в умовах гіперінфляції. Як наслідок за декілька років система втратила майже всі обігові кошти. В першу чергу банківська система «допомогла» кооперації «вимити» обігові капітали та втратити частину матеріально-технічної бази. Так, для погашення кредитів та шалених відсотків банківські структури накладали арешти на майно і вилучали кращі об'єкти кооперативної власності. Крім цього, в багатьох випадках споживчі товариства здійснювали торгівлю заради торгівлі, не керуючись економічними законами ринкових відносин.

Ці та низка інших чинників спричинили негативні явища, пов'язані зі значним зниженням обсягів діяльності, яке, в свою чергу, призвело до втрати покупців. Більшість громадян не бажали спостерігати пусті полиці в кооперативних магазинах, а почали користуватися послугами приватних підприємців. Ясна річ, що в такій ситуації відбувалися процеси скорочення персоналу працюючих та закриття кооперативних торгових і виробничо-заготівельних установ області.

Не обминули ці явища і Томашпільську райспоживспілку. Найгірші наслідки від так званих ринкових перетворень отримала фінансова система спілки. Зокрема, частка власних коштів знизилася до 25 %, що, власне, примусило кооперативні організації звернутися до банківських кредитів, які, в свою чергу, призвели до фінансового колапсу системи споживчої кооперації району. Вже в 1993 р. відбулося значне згортання торговельної та виробничо-заготівельної діяльності спілки. Весь роздрібний товарообіг в порівняльних цінах знизився майже на 50 %, в тому числі, громадського харчування – на 63,1 %, виробництво продукції складало лише 60 % до рівня минулого року.

Кооперація почала втрачати довіру пайовиків. Так, станом на 01.01. 1994 р. в системі закрилося 4 магазини та 8 закладів громадського харчування, а кількість членів товариств знизилася до 13332 особи, тобто, їх стало в 1,7 рази менше рівня 1990 р.

Слід зазначити, що негаразди в діяльності споживчої кооперації штовхали керівництво області до кадрового «оздоровлення», вбачаючи в цьому основні важелі для поліпшення кооперативних справ. Так, під тиском представників влади в січні 1994 р. в Томашпільській спілці відбулася зміна керівництва, внаслідок якої посаду голови правління обійняв О.І. Січкарь. За рік своєї діяльності він не тільки не зумів стабілізувати обстановку, а ще більше поглибив критичну ситуацію. Наступний керівник М.І. Сотніченко, який керував кооперативною системою району в період 02. 1995 – 06. 1997 рр. також не спромігся вивести спілку з кризового стану. З приходом 06. 1997 р. до керівництва правлінням РСС А.А. Кваковського відбулася спроба реанімувати

частину торговельних закладів споживчих товариств та комбінат громадського харчування. Однак і йому не вдалося відчутно покращити обстановку в торговельних закладах спілки. Лише з поверненням на посаду голови правління райспоживспілки А.М. Колесника (жовтень 1999 р.) розпочалося поступове відновлення торговельної діяльності та фінансової стабілізації окремих споживчих товариств. Принагідно зазначимо, що попередники залишили спілку неплатоспроможною, з боргами близько 1 млн. крб. та збитками близько 500 тис. крб. Завдяки рішучості та підвищення вимогливості до підлеглих голова правління зумів мобілізувати колектив на погашення боргів перед бюджетом і ліквідувати заборгованість із заробітної плати. Відновилася структура спілки: 5 споживчих товариств; Вапнярський комбінат громадського харчування; виробниче кооперативне підприємство «Заготпромторг»; центральний ринок; 3 кооперативних підприємства з правом юридичної особи та 12 ГВП (госпрозрахункові відокремлені підрозділи), до складу яких входило 37 закладів торгівлі, 2 – громадського харчування та 1 – виробниче. Вже за підсумками роботи в 2000 р. товарообіг роздрібною торгівлі зріс у 1,6 рази. Всі організації спрацювали рентабельно і закінчили 2001 р. без збитків і в наступних роках працювали ефективно.

У травні 2005 р. А.М. Колесник виявив бажання піти на пенсію й головою правління РСС була обрана Галина Петрівна Слободянюк. Вже 2005 р. кооператори Томашпільщини закінчили з досить пристойними показниками. Так, весь роздрібний товарообіг складав 4,1 млн. крб., що займало 14 місце серед інших спілок області. За розміром товарообігу закладів громадського харчування Томашпільська РСС входила до чільної п'ятірки, поступаючись Тульчинському РСТ, Немирівській РСС, Гайсинському РСТ та Козятинській РСС. А за показником щодо реалізації продукції власного виробництва підприємств громадського харчування томашпільські кооператори пропустили вперед лише тульчинських та немирівських колег.

Динамічний розвиток системи райспоживспілки став основним критерієм діяльності кооператорів району в 2006 р. Так, організаційна мережа спілки

складалася з 15 споживчих товариств, 42 магазинів та 16 закладів громадського харчування. Спілка завершили рік із загальним товарообігом 4965 тис. крб., перевершивши рівень попереднього року на 121,1 %. Цього ж року відкрилися 1 оновлений магазин роздрібної торгівлі, 2 заклади громадського харчування, прибутки від господарської діяльності склали 44 тис. крб., фактично подвоївши здобутки минулого року. Спілка мала один із найнижчих показників щодо витрат, пов'язаних з реалізацією та управлінням у торгівлі та виробництві. Томашпільським кооператорам вдалося в поточному році збільшити на 45 тис. крб. власні обігові кошти, яких на початок 2007 р. налічувалося 482 тис. крб.

Досить потужну роботу проводило правління РСС щодо поповнення пайового капіталу, який складав на кінець 2006 р. в середньому розмірі 3854 крб. на одного пайовика. За цим показником томашпільські члени товариств знаходилися в лідерах кооперативної системи області, поступаючись у першості лише калинівським пайовикам (середній пай складав 5,1 тис. крб.).

Стабілізувалася виплата заробітної плати. Середньомісячна винагорода за працю 141 працівника Томашпільської РСС складала 545 грн., що надавало можливість спілці за цим показником увійти до чільної четвірки кращих районних об'єднань ОСС.

Загалом, керуючись рішеннями вищих органів управління Укоопспілки, Вінницької облспоживспілки та наказами пайовиків району, кооператори Томашпільщини в 2007-2010 рр. динамічно розвивалися, постійно виконували поставлені завдання, працювали рентабельно, поліпшували обслуговування населення. В поточному році томашпільські кооператори шляхом ефективної реконструкції продовжують відновлення й осучаснення матеріально-технічної бази для підвищення конкурентоспроможності в сучасних умовах розвитку економіки України.

Опубліковано: Рекрут Валерій. Томашпільська райспоживспілка.
Історія становлення і розвитку / Валерій, Рекрут // Вісті Центральної спілки

споживчих товариств України. Діловий випуск (ДВ-вкладка), 2012. – № 19, с. 5-8; № 20, с. 1-8; № 21, с. 4-8.